

1. Smith A. The Theory of Moral Sentiments / A. Smith. – Indianapolis : Liberty Classics, 1982.
2. Smith A. The Wealth of Nations / A. Smith. – London : Everyman's Library, 1991.
3. Szacki J. Historia myśli socjologicznej / J. Szacki. – Warszawa : PWN, 2004.
4. Tocqueville A. Democracy in America / A. de Tocqueville. – New York : Harper, 1969. – Book 2. – Ch. VII.

Бужинський Томаш. Громадянське суспільство в дії: «шотландські моралісти» та культурні фундаменти сучасності. Ця стаття є спробою концептуалізації функції, яку відіграло поняття «громадянське суспільство» для становлення філософського дискурсу сучасності. У контексті думок так званих «шотландських моралістів» сучасне суспільство розумілося, передусім, у вимірі політичної культури: як культурний і політичний організм, який конституюється засобами суспільної довіри та одночасно є базовим елементом громадянських чеснот. Отже, сутність громадянського суспільства впливає з його відмінності стосовно реалій вільного ринку, а також ієрархізованого апарату інституційної політики. Тому це поняття може бути пов'язане з появою новочасної концепції громадянина: особи – активного учасника та співтворця суспільної мережі довіри, базованої на узагальненій взаємності (*homo reciprocus*).

Ключові слова: довіра, «шотландські моралісти», громадянське суспільство, сучасність.

Бужинский Томаш. Гражданское общество в действии: «шотландские моралисты» и культурные фундаменты современности. Статья является попыткой концептуализации функции, которую сыграло понятие «гражданское общество» для становления философского дискурса современности. В контексте мыслей так называемых «шотландских моралистов» современное общество понималось прежде всего в измерении политической культуры: как культурный и политический организм, который конституируется средствами общественного доверия и одновременно является базисным элементом гражданских достоинств. Сущность гражданского общества выходит из его отличия относительно реалий свободного рынка и иерархизированного аппарата институциональной политики, поэтому может быть также объединено с появлением современной концепции гражданина: личности – активного участника и сотворца общественной сети доверия, базированной на обобщённой взаимности (*homo reciprocus*).

Ключевые слова: доверие, «шотландские моралисты», гражданское общество, современность.

УДК 303.01

Юрій Бондаренко

Соціальний міф як об'єкт соціологічного аналізу: теоретичний аспект

Задля висвітлення проблеми дослідження соціального міфу як соціокультурного феномену розглянуто основні теоретичні напрями соціології міфу, проаналізовано їхні сильні та слабкі сторони, окреслено перспективи подальших досліджень. Відзначено негативний вплив характерних для представників різних підходів традицій сприйняття міфу на результати дослідження. Звідси обґрунтовується необхідність критичного переосмислення класичних робіт з означеної проблематики й розробки інтегрального підходу.

Ключові слова: соціальна міфологія, соціальний міф, міфотворення, ідеологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом спостерігається зростання інтересу до феномену міфу в різних галузях соціогуманітарного знання, у тому числі й у соціології. Визнаючи значну роль соціальних міфів у функціонуванні суспільства, дослідники все ж не виробили єдиного підходу до розуміння цього поняття. Варіації поняття «соціальний міф» дуже широкі – «від використання як синоніма міфологеми до співвіднесення з розвинутими світоглядними системами, що активізують окремі пласти менталітету, сукупності культурних феноменів та великі групи явищ матеріального світу» [8, 78].

Така ситуація зумовлена низкою причин: міждисциплінарними кордонами; відмінностями в методологічних стратегіях дослідників; складністю самого досліджуваного феномену; неоднозначною оцінкою ролі міфу в сучасному суспільстві тощо. Це, зі свого боку, суттєво звужує й обмежує можливості дослідника повністю охопити сутність міфу як соціокультурного феномену. Тому виникає необхідність узагальнення основних положень найбільш поширених у сучасному су-

спільствознавстві підходів до вивчення феномену соціального міфу, виявлення їхніх пояснювальних можливостей та адекватності сучасним соціальним реаліям.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Починаючи із XIX ст., різні аспекти міфологічної проблематики розглядались у роботах філософів (Ф. Шеллінг, Ф. Ніцше, Е. Кассіер, О. Лосев), психологів (З. Фрейд, К.-Г. Юнг), релігієзнавців (М. Еліаде), лінгвістів (М. Мюллер), соціологів (К. Леві-Строс, Р. Барт), політологів (Г. Лассуелл). Обсяг літератури з міфологічної проблематики величезний і продовжує зростати. Проте більшість публікацій із цієї теми відображає сформовані в науці й суспільстві упередження, що суттєво обмежує можливості адекватного відображення ролі міфу в сучасному суспільстві.

Тому **метою** публікації є розкриття еволюції основних напрямів концептуалізації феномену соціального міфу у вітчизняній і закордонній соціології.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

– аналіз основних теоретичних підходів до вивчення феномену міфу в сучасній соціології та суміжних науках;

– виявлення тенденцій розвитку теорії соціального міфу в сучасній соціології.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Однією із перших спроб аналізу сучасних соціальних міфів вважається робота французького філософа Ж. Сореля «Роздуми про насильство». Автор відмовляється від традиційного для інтелектуального дискурсу Просвітництва підходу до міфу як ірраціонального «пережитку минулого». Міф розглядається як важливий фактор сучасних суспільно-політичних процесів. Однією з найважливіших його функцій, на думку Ж. Сореля, є мобілізаційна функція: «Можна скільки завгодно говорити про повстання, не провокуючи ніяких революційних рухів..., тому що в цей момент відсутній міф, що сприймається масами» [10]. Отже, визначальні риси будь-якого суспільства більшою мірою детермінуються ірраціональними факторами, ніж строгими аналітичними розрахунками та моделями.

Незважаючи на те, що поняття міфу є одним із центральних у концептуальних побудовах Ж. Сореля, сам автор трактує його досить широко й невизначено, як базову структуру класової чи групової свідомості, яка ґрунтується на вірі, а не знанні.

Інший погляд на проблему характерний для робіт Е. Кассієра. На думку дослідника, міфологічна організація суспільства в ході історичного процесу поступово замінюється раціональними структурами. Проте в кризових ситуаціях людина знову звертається до ірраціональних засобів. У періоди соціальних та економічних потрясінь міф стає чи не єдиним дієвим інструментом, який оберігає суспільство від розпаду. Проте з розвитком засобів комунікації міф поступово перетворюється в потужний засіб маніпуляції масовою свідомістю. Через зміну функцій мови й введення нових ритуалів знижується здатність індивідів до критичного осмислення ситуації, людина «знеособлюється» та розчиняється в масі. Відповідно, сучасні міфи поступово втрачають свої позитивні функції, перетворюючись у важливий інструмент «непрямого» контролю мас у руках правлячих груп.

Отже, соціальні міфи розглядаються автором як ідеологічні конструкти, продукт політичних технологій, характерний, насамперед, для тоталітарних суспільств [6]. Роль міфу в соціальних та політичних процесах стабільного демократичного суспільства дослідником не розглядається.

Аналогічно роль міфу в сучасному суспільстві оцінює й французький семіолог Р. Барт. Останній, на відміну від Кассієра, не вважає міф атрибутом виключно тоталітарного режиму: «... наше суспільство є привілейованою областю існування міфічних значень» [1, 105].

У своїх роботах він описує технологію формування сучасних «правих» («буржуазних») міфів (міфотворення лівих партій, на думку автора, не відіграє значної ролі в суспільно-політичних процесах). Головна функція міфу – «натуралізація історії». Іншими словами, міфотворення у Р. Барта розглядається як основний механізм поширення панівної ідеології в суспільстві.

Р. Барт визначає міф як вторинну семіологічну систему: «... міфічне повідомлення формується із деякого матеріалу, уже опрацьованого для цілей певної комунікації» [1, 73]. Матеріальними носіями міфологічного повідомлення можуть бути усна мова, письмове повідомлення, зображення, фотографії, кіно, репортаж, спортивні змагання, видовища, реклама. Будь-який предмет можна наділити додатковим значенням. Так непомітно здійснюється трансляція ідеологічного міфу в масову свідомість.

На нашу думку, перевагою цього підходу є детальне описання механізмів міфотворення в умовах демократичної політичної системи. Однак прагнення Р. Барта розглядати сучасні міфи виключно як ідеологічні конструкти не дає можливості охопити всі характеристики вказаного феномену.

Розгляд міфу як ідеологічного феномену характерний і для радянського суспільствознавства. П. Гуревич у своїй праці розглядає соціальну міфологію як своєрідну форму свідомості, принципово відмінну від наукового осмислення дійсності. Особливістю міфологічної свідомості, на думку дослідника, є відносно цілісне, але ілюзорне, фіктивне, галюцинаторне сприйняття дійсності. На відміну від традиційних, сучасні міфи «освячують «вічні» питання влади та підкорення, залежності й свободи, несправедливості та рівності» [4, 64].

П. Гуревич розглядає соціальні міфи як продукт цілеспрямованих зусиль ідеологів, характерний виключно для західних, «буржуазних» суспільств. Аналізуючи особливості сучасних міфів, П. Гуревич відзначає: «Соціальна міфологія оперує не лише емоційно-образними комплексами, вона також тяжіє до ускладненого мотивування, обростає різноманітними обґрунтуваннями, причому тут часто виявляється парадоксальна залежність: чим більш ілюзорним є певне твердження, тим активніше здійснюється робота думки, що надає цьому твердженню видимість розгорнутої істини» [4, 97]. Полемізуючи щодо «ілюзорності» чи «істинності» певних теоретичних побудов, можна відзначити, що їх оцінка значною мірою обумовлена позицією спостерігача: сьогодні та «єдино правильна» марксистська ідеологія також розглядається як одна з версій соціального міфу. Важливим є інше – у цій тезі П. Гуревич звертає увагу на роль інтелектуалів у формуванні й поширенні сучасної міфології. Ця ідея частково перегукується з поглядами американського політолога Г. Лассуелла. Аналізуючи особливості політичних міфів, дослідник відзначає, що вони є результатом сукупних зусиль політичних філософів (формулюють політичні доктрини), законодавців (автори політичних формул) і представників творчих професій (поширюють ключові символи міфу в масовій свідомості). Пересічні громадяни мало цікавляться «високими матеріями», якими займаються політичні теоретики, законодавці чи політичні діячі. Проте всі ці категорії населення мають спільну рису – використовують однакові ключові символи. Ключовий символ є основним компонентом міфу. Його головною функцією є формування суспільного досвіду членів суспільства. Однаковий набір ключових символів, який постійно впливає на свідомість людей, сприяє розвитку відчуття лояльності до влади та забезпечує єдність населення країни. З ідеологічними міфами може співіснувати утопічна міфологія, яка пропонує альтернативну картину світу й підриває наявну систему розподілу та реалізації владного ресурсу [7]. Проте природа й механізми формування обох видів соціальної міфології ідентичні.

Підіб'ємо попередні підсумки. Спільним для всіх вищевказаних дослідників є погляд на міф як ідеологічний феномен. Безумовно, між міфом та ідеологією існує певний зв'язок, проте ототожнення цих феноменів є неправильним. Така перспектива дослідження дає можливість більш глибоко зрозуміти соціокультурну сутність політичних ідеологій, але неприпустимо звужує поле аналізу соціальної міфології.

В окрему групу виділяють дослідників, які розглядають соціальний міф як дефект сучасного менталітету, що породжується сукупністю складних соціальних процесів у транзитивних суспільствах [8]. Наприклад, російський соціальний психолог Г. Ділігенський в одній зі своїх робіт пише: «Соціально-психологічну базу міфологічних уявлень найчастіше утворюють люди та групи, які відчують не лише різноманітні інформаційні дефіцити..., але й достатньо гостре відчуття соціальної чи особистої обділеності» [5, 48].

На думку С. Белоусової, «... будь-яке міфотворення, у тому числі й “авторське”, передбачає існування потреби у міфологічному світосприйнятті, обумовленої або відсутністю раціональних структур наукового знання в масовій свідомості, або розчаруванням індивідів у розумності соціального буття» [2, 34]. Міфологічна свідомість розглядається як нижчий рівень суспільної свідомості, який актуалізується в умовах перехідного періоду. Серед основних характеристик міфу дослідниця називає примітивну неоднозначність структур, укоріненість в інстинктивних зрізах несвідомого й усього способу життя; зв'язок зі звичними вітальними потребами та вузькими соціальними інтересами, безпосередніми соціальними орієнтаціями й установками; створення ілюзорного розуміння дійсності; регламентований об'єм соціальних знань; емоційність тощо. Міф, на думку С. Белоусової, «акцентує увагу великих груп індивідів на відпрацьованих та перевірених

роками й десятиліттями існуючих цінностях і соціальних орієнтирах, якими індивіди можуть керуватись у повсякденному житті, а з іншого боку, вони перешкоджають змінам масової свідомості у зв'язку зі змінами соціальних умов» [2, 42].

У цілому для цього підходу характерний акцент на дисфункціях соціальної міфології при фактичному ігноруванні її позитивної ролі. Безумовно, ірраціональні детермінанти поведінки індивідів актуалізуються саме в переломні моменти історичного розвитку, проте і в періоди стабільності їхня роль достатньо значна. Ігнорування цього факту також суттєво обмежує можливість адекватного висвітлення ролі міфу в суспільстві.

До третьої групи можна віднести тих авторів, які розглядають соціальний міф як невід'ємний елемент будь-якого суспільства, важливий фактор протікання соціальних, політичних, економічних процесів.

У роботах Н. Соболевої міф визначається як система онтологізованих семіотичних цінностей, актуальних у цій конкретній соціокультурній системі. На думку дослідниці, в умовах аномії соціальний міф є одним із найважливіших механізмів «уживлення» в масову свідомість нових символів та цінностей. Разом із тим неконтрольованість цього процесу призводить до наповнення «ідеологічно-ціннісного вакууму» міфологемами, не завжди адекватними потребам суспільства [9].

В. Бурлачук розглядає міф як одну із базових символічних систем суспільства, що виконує функцію виробництва соціального смислу. Пропонуючи певні зразки розуміння та переживання світу, міф бере участь у процесі конструювання реальності: «...оскільки соціальна реальність являє собою сукупність наших знань про реальність, які підтримуються основними соціальними інститутами, то в результаті кризових змін у суспільстві, які зачіпають соціальні інститути, відбувається втрата соціальної реальності. Для того, щоб цього уникнути, необхідні певні дії з її конструювання. Ці дії відбуваються на несвідомому, нерефлексованому рівні й спираються на певні символічні системи. Процес конструювання реальності протікає для індивіда неусвідомлено» [3, 149].

Соціальний міф автор визначає як «набір ціннісних уявлень, втілених у нарративній формі, ...моделі інтерпретації, схеми пояснення, моделі поведінки, які утворюють структуру як сучасної, так і архаїчної свідомості» [3, 154]. Мова міфу проста та емоційна, й у цьому полягає його перевага перед науковим способом тлумачення світу. Ця особливість міфу дає підставу розглядати його не лише як ефективний засіб маніпуляції, але і як потужну соціальну технологію.

Подібну оцінку ролі міфу знаходимо і в монографії російського дослідника М. Шестова. На думку автора, соціально-політична міфологія є визначальним фактором розвитку політичних процесів у будь-якому суспільстві: «Саме міфологічно-стереотипне сприйняття масовою свідомістю політичних реалій обумовлює варіативність політичних процесів у різних цивілізаційних системах і дуже часто – їх непрогнозованість строгими засобами політичної науки» [11, 7].

М. Шестов звертає увагу на низку проблем, які постають перед дослідниками міфу. По-перше, акцентуючи увагу на кризових фазах розвитку суспільства, дослідники ігнорують питання про роль міфу в стабільні періоди.

По-друге, слід урахувати той факт, що розвиток соціогуманітарних наук значною мірою обумовлений соціальним замовленням. Відповідно, виникає питання: як кваліфікувати наявні в політичному просторі ідеї та цінності – як «міфи» чи як «факти» та «істинні орієнтири розвитку»? Дуже часто автор, який бере на себе роль «борця із міфологією», по суті, є творцем нових міфів.

Третя помилка, яку допускають дослідники, – ігнорування історичного контексту еволюції соціально-політичної міфології. У цьому випадку дослідники намагаються екстраполювати висновки, отримані при вивченні одних соціокультурних реалій на інші.

М. Шестов визначає міф як «стереотип, організований за принципом достатності для учасників політичного процесу інформації, що міститься в ньому, про політичну реальність у її минулому, теперішньому та майбутньому стані» [11, 27]. Цей стереотип у силу включеності в політичний процес володіє підвищеним емоційним навантаженням і може змінювати політичну реальність залежно від характеристик та потреб кожного конкретного етапу політичного процесу. Часто цей вплив виглядає як народження чи згасання міфу.

Міфологія, на думку російського дослідника, є оптимальним способом ідейної адаптації соціуму до зовнішніх впливів. Міф стає інформаційним наповненням політичної традиції, сприяє формуванню цінностей, наукових доктрин та ідеологічних схем: «... в основі будь-якого ідейного

новоутворення, яке включає соціальні стереотипи, зберігається успадкований елемент міфологічно скомпонованої інформації» [11, 29].

Така перспектива дослідження видається більш продуктивною, порівняно із попередніми підходами, оскільки передбачає розгляд міфу й міфотворення як невід'ємних атрибутів не лише традиційного, а й сучасного суспільства, орієнтує на виявлення взаємозв'язку та взаємовпливу міфології й інших елементів соціальної структури суспільства.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Характеризуючи дослідницьку ситуацію навколо проблеми соціальної міфології та міфотворення, відзначимо таке. Більшість наявних концепцій переважно орієнтовані на вивчення окремих аспектів соціального міфу й не можуть слугувати універсальним інструментарієм для соціологічного дослідження цього феномену. Така ситуація значною мірою обумовлена різними традиціями сприйняття міфу. Негативне ставлення до міфу обумовлює установку на недооцінку та ігнорування позитивної ролі міфів у суспільних процесах. Також неприйнятним, на нашу думку, є некритичне застосування пояснювальних моделей і концепцій у нових соціокультурних умовах, відмінних від тих, у яких ці модулі були створені. Тому доцільною, на нашу думку, є спроба інтегрувати висновки окремих авторів у новий підхід, орієнтований на вивчення соціальної міфології у всій повноті цього феномену. Цей підхід повинен ґрунтуватися на вимогах ціннісної нейтральності, урахувати соціально-історичний контекст міфогенезу, зв'язок та взаємовплив соціального міфу й інших феноменів духовної культури.

Джерела та література

1. Барт Р. Миф сегодня [Текст] / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : [б. и.], 1994. – С. 72–130.
2. Белоусова С. А. Роль и место социальных мифов в процессе формирования обыденного сознания / С. А. Белоусова // Ставропольский гос. техн. ун-т. – Ставрополь, 1998. – Вып. 2. – С. 33–52.
3. Бурлачук В. Символічні системи та конструювання соціального смислу / В. Бурлачук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг / В. Бурлачук. – 2004. – С. 147–155.
4. Гуревич П. С. Социальная мифология / П. С. Гуревич. – М. : [б. и.], 1983.
5. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Г. Г. Дилигенский. – М. : Наука, 1994.
6. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Феномен человека. – М. : [б. и.], 1989.
7. Лассуэлл Г. Язык власти / Г. Лассуэлл // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2006. – Вып. 20. – С. 264–279.
8. Рязанова С. В. Социальный миф в пространстве гуманитарного знания: научный потенциал понятия / С. В. Рязанова // Религиоведение. – 2010. – № 1. – С. 78–89.
9. Соболева Н. И. Социальная мифология: социокультурный аспект / Н. И. Соболева // Социологические исследования. – 1999. – № 10. – С. 145–148.
10. Сорель Ж. Размышления о насилии / Ж. Сорель. – М. : Красанд, 2011.
11. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде [Текст] / Н. И. Шестов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС. – 2005. – 414 с.

Бондаренко Юрий. Социальный миф как объект социологического анализа: теоретический аспект. С целью освещения проблемы исследования социального мифа как социокультурного феномена рассмотрены основные теоретические направления социологии мифа, проанализированы их сильные и слабые стороны, очерчены перспективы дальнейших исследований. Отмечается негативное влияние характерных для представителей различных подходов традиций восприятия мифа на результаты исследования. Исходя из этого обосновывается необходимость критического переосмысления классических работ по обозначенной проблематике и разработки интегрального подхода.

Ключевые слова: социальная мифология, социальный миф, мифотворчество, идеология.

Bondarenko Yuriy. Social Mith as Subject of Sociological Analysis: Theoretical Aspects. The problem of social myth research as a sociocultural phenomenon is considered by a study of the major theoretical areas of myth sociology. This paper analyzes the strengths and weakness of the theoretical areas of myth sociology, outlined recommendations for further research. The author notes the negative impact of various traditions perception of myth on the result of study. Hence the necessity of a critical rethinking of the classical works on the abovementioned issues and develops an integrated approach.

Key words: social mythology, social myth, myth creation, ideology.